

There are no translations available.

Голобуцький В.О.

*Історик українського козацтва,
фахівець з економічної історії України*

м. Київ, Україна

[Біографія](#)

Северин Наливайко

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

Я знаю, смерть чека того
Хто повстає проти гнобителів народу,
Але скажи, коли і хто,
Без жертв здобув собі свободу?

Тяжкі часи настали на Україні після придушення повстання Косинського. Панство святкувало свою перемогу. В костьолах правили молебні, дякуючи богові за «допомогу». В шляхетських будинках проходили урочисті прийоми та обіди. Ненажерлива шляхта зїдала гори всіляких страв, виготовлених умілими кухмістрами, і висушувала величезні кухви горшки й медів. Але все це мало дуже мізерний вигляд порівняно з тим, що діялось у ці дні в Острозі. Замкова брама майже не зачинялася. З усіх кінців Волині і Київщини зїжджалися сюди в розкішних, запряжених цугом каретах пишно зодягнені пани й пані.

Старий князь сам приймав гостей. Дві просторі зали було заповнено приїжджим панством. З третьої долинав мелодійний брязкіт срібного і золотого посуду. Гості тихо розмовляли між собою. Опівдні з'являвся кравчий (особа, яка відала церемонією обідів у багатих панів) і запрошував усіх до їдальні. Різнобарвною довгою стрічкою гості рушали до головної зали. Попереду йшли найпочесніші особи.

У величезній кімнаті стояли у вигляді букви «П» три довжелезні столи. Кожен з них був накритий трьома прекрасними скатертями і заставлений безліччю блюд з різними стравами. Біля стіни на протилежному кінці зали стояв буфет. Перед ним височіли стовпи срібних блюд і тарілок. Проти буфета, над дверима, на хорах розташовувалися музиканти і співаки.

Гості заходили до їдальні. Біля входу їх зустрічали чотири шляхтичі. Двоє тримали великий позолочений таз, а двоє - такий самий умивальник. Вимивши руки, гості підходили до господаря, який стояв трохи віддалік. Князь вітав гостей і вказував кожному місце за столом, відповідно до його багатства і знатності. Бенкет починався.

На перше подавали порізане великими кавалками варене м'ясо - воловину, свинину, баранину, курей, качок, різну рибу з відповідним до кожної страви соусом: то жовтим з шафрану, то червоним - вишневим, або чорним із слив, чи сірим з цибулі. Коли з'їдали перше, слуги знімали верхню скатерть разом з усім посудом, ставили чисті тарілки і вносили друге.

На друге була печеня. Крім цілих поросят, телят, баранів, розрізаних на четверо, подавали смажених курей, гусей, качок, зайців, оленів, диких кіз і кабанів, а також іншу дичину: куріпок, жайворонків, перепілок з різними приправами - перцем, гвоздиком, шафраном, імбиром, часником, цибулею. Впереміжку слуги розносили квашену капусту, солоне сало з хроном тощо.

За другим подавали так звану закуску: протертий через сито варений горох із салом, пшоняну і ячну кашу з маслом, вареники з сиром, гречані млинці з маковим молоком. Після закуски знімали другу скатерть і ставили десерт: овочі, варені в меду й патоці, і такі ж горіхи, маківники, солодке печиво й інші домашні та привезені з-за кордону ласощі.

З напоїв за обідом було тільки пиво. Воно стояло на столах у величезних дзбанах. Але коли гості наїдались донесхочу, починалося пияцтво. Хлистали угорські вина, горілку з різними приправами і міцні меди. Приклад подавав господар. Взявши в праву руку великий срібний келих, він звертався до найпочеснішого гостя з побажанням здоров'я і випивав вино. Гість у такий же спосіб відповідав господареві. Після цього всі присутні починали пити за здоров'я один одного. Незабаром здіймався такий гомін і гармидер, що заглушав музику і співи на хорах. П'яне панство вихвалялося своїми «подвигами» над «хлопами».

- Ну й випустили ж ми кровіці з хамів, прошу пана... Ха-ха-ха!
- Ото правда, свята правда, вашмосць. Знатимуть, як не слухати своїх панів, хе-хе-хе!

Панство кричало й реготало, мов навіжене. А сп'янівши зовсім, падало на підлогу або рачки вилізало з-за столу... Дехто напивався до нестями. Таких слуги виносили геть із покоїв.

Щоб домалювати картину бенкету, додамо, що ззаду, за стільцем у кожного гостя, стояло кілька його слуг. Наївшись і напившись до запаморочення, гість віддавав слугам недоїдки. Часто який-небудь веселий пан розважав себе тим, що кидав скибки хліба і шматки м'яса в натовп челяді і спостерігав, як голодні слуги ловили їх на льоту.

В цей час Острог ніби вимирав. Міщанину небезпечно було показуватися на вулиці. Щохвилини він міг надібати на п'яну юрбу панів або їхніх гайдуків. Рідко приїздили до міста і навколишні селяни. Простий люд був пройнятий ненавистю до гнобителів. Незадоволення й нарікання чути було і серед надвірних козаків князя Острозького, яким всесильний магнат доручив охорону замка.

В числі цих козаків був один сотник, що користувався особливою ласкою і довір'ям Костянтина Острозького. Справді, в усьому князівському війську важко було знайти другого такого мужнього і досвідченого вояка, такого спритного їздця і вмілого пушкаря, як цей молодий сотник. Звали його Северин Наливайко. Про минуле сотника ходили різні

чутки. Розповідали, що він був сином чинбаря з міста Гусятин на Тернопільщині, яке належало магнатові О. Калиновському. Якось слуги Калиновського з'явилися до Наливайкового батька і наказали йому вибратись геть із хати. Коли старий став опиратися, його так побили, що за кілька днів він і помер. Мати Северинова нишком втекла з дітьми до Острога.

В Острозі Наливайки зажили трохи краще. Старшому братові Северина Дем'янові пощастило вступити до Острозької Академії. Закінчивши її, він став священником у надвірній церкві Острозьких. Іншим шляхом пішов Северин. Йому нудно було в курному містечку. Душа юнака рвалася на степовий простір - до вільних козаків, про славні подвиги яких він багато наслухався ще в дитинстві. І Северин утік на Запорожжя. Життя на Січі було для Наливайка великою школою. В походах, у кривавих сутичках з ворогом він загартувався, змужнів і набув бойового досвіду.

Але Северина все-таки тягло додому; і за кілька років він повернувся в Острог. Невідомо, чи мав Наливайко якусь таємну думку, повертаючись із Січі. Знаємо тільки, що незабаром він вступив до надвірного козацького війська Острозького і скоро став сотником. Сміливий і справедливий начальник заслужив любов і повагу у козаків. Останні ладні були йти за ним усюди, куди він поведе.

Минали дні. Селяни, здавалось, покорилися своїй долі. Заспокоєні магнати знову заходились біля тих справ, які під впливом недавніх подій були відкладені на деякий час. Давно вже їм кортіло посадити на молдавський трон свою людину. І ось тепер, 1593 року, коли в Молдавії вибухнуло повстання проти турецького панування, магнати вирішили здійснити свої наміри. Але турецький султан зовсім не збирався поступитися Молдавією на користь польським панам. Він наказав кримському хану негайно вдертися з усією ордою в Молдавію, а по дорозі сплюндрувати і спустошити українські землі. В Польщі аж ніяк не сподівалися такого кінця. Страх охопив усе панство. Найбільш лякливо вже пакували речі, готуючись тікати з маєтків. Тривога проникла і в резиденцію Острозьких.

- Кого ж відправити проти татар? - запитували в князя Костянтина.

«Шляхтичі, відома річ, не захочуть підставляти свої голови під гострі татарські шаблі. На них надійся, то й дожидай татар під самим Острогом або й під Львовом!» - думав князь. Всі були збентежені, не знаходили собі місця.

Ось тепер Наливайко і вирішив скористатися з замішання. Він з'явився до Острозького і заявив, що захистив би край від татар, коли б князь дозволив йому набрати бодай невелике охоче козацьке військо.

Ясна річ, що охочими могли бути тільки селяни, панські піддані. Князь здивовано поглянув на сотника. Але вже ніколи було вибирати, і він наказав видати Наливайку грамоту на право набору охочих.

Наливайко не гаяв часу. Його посланці зараз же розійшлися по українських селах, оголошуючи скрізь князівську грамоту. Закликаючи селян іти до війська, вони натякали на те, що коли ті стануть козаками, то вже самі вирішать, проти кого їм повернути зброю. Охочих було багато. Вже в квітні 1594 року Наливайко повідомив Острозького, що козаків зібралось більше, ніж він чекав, і всі вони люди хоробрі й надійні.

Тим часом, як тільки зазеленіла перша трава, татари вирушили в похід на Поділля. Довідавшись про це, Наливайко на чолі свого охочого війська швидко пішов їм навперейми і заступив путь. Уникаючи зустрічі з козаками, хан спішно повернув на Молдавію. Але козаки встигли завдати удару орді й відбити кілька тисяч коней та інше майно.

Отже, небезпека для України минула. Однак Наливайко не хотів розпускати свого війська.

Справді, хто міг бути певен, що татари, повертаючись із Молдавії, не спробують

помститися - пограбувати і попалити українські села й містечка? Наливайко заявив брацлавській шляхті, що мусить тимчасово в її маєтках розташувати своїх козаків. Шляхта спочатку запротестувала, але потім згодилась, бо нікому не хотілося в сирівцях відвідати Крим.

Перед Наливайком постало питання: чи не виступити зараз же проти панів? Адже і військо у нього є, і пани розгублені. Але в той же час він добре розумів, що до такої важливої справи треба підготуватися з усією ретельністю. Наливайко знав, крім того, що пани, захищаючи себе, не погидують укласти угоду з татарами і нацькувати їх на козаків. І він вирішив покликати на допомогу запорожців.

1 червня 1594 року до Січі прибуло від Наливайка двоє посланців. Вони привели з собою в подарунок запорозькому товариству дві тисячі чудових коней, відбитих у татар. На Січі вдарили в литаври і скликали раду. Крім запорожців, на раді були і представники реєстрових козаків. Усе козацтво радісно відгукнулося на заклик Наливайка. Проти була одна лише реєстрова старшина, яка не хотіла сваритися з польськими панами. Однак козаки не послухали її, і старшина мусила приєднатися до товариства. Обравши на гетьмана реєстрового полковника Григорія Лободу, козаки взяли гармати, сіли на коней і спішно вирушили на Брацлавщину.

Тим часом на Брацлавщині відбувалися важливі події. Спираючись на підтримку козаків Наливайка, селяни відмовлялись коритися своїм панам. Розлючена шляхта вирішила одним ударом покінчити з цим. Під приводом «судових рочків» озброєні юрби панів потяглися до Брацлава, де стояли головні частини Наливайка, і почали розташовуватись навколо міста. Наливайко зразу розгадав наміри панства. Однієї ночі, коли шляхта після бучного банкету розійшлася по наметах спати, козаки і міщани зненацька напали на неї. Панський табір був ущент розгромлений. Ті, кому пощастило врятуватись, - а таких було небагато, - прожогом, часто в самій білизні, кинулись до своїх маєтків, забирали родини й тікали не оглядаючись на захід - до Бара, Вінниці, Луцька.

Але і в Барі та його околицях господарями стали козаки Наливайка. Скоро до них прийшли запорожці на чолі з Лободою, і обидва війська спішно вирушили на Вінницю. Після навалного штурму впала і ця фортеця. Неймовірний жах охопив шляхетство. Однак наближалася зима. В повстанському війську було багато беззбройних і погано

одягнених селян, яким до того ж бракувало обізнаності з військовою справою. З таких селян, до речі, склалися славні загони отамана Матвія Шаули, колишнього сільського коваля, одного з найвидатніших сподвижників Наливайка. З огляду на таке становище, Наливайко вирішив зосередити повстанців у Барі, перезимувати там, озброїти військо і підготувати його до нового походу.

Навесні 1595 року повстанське військо поділилося на дві частини. Одна під проводом Наливайка рушила на Луцьк і, здобувши його, повернула на північ, у Білорусію. Змучені довгим переходом у весняне бездоріжжя, козаки підступили до Могильова і незабаром узяли місто.

Падіння цієї фортеці стало сигналом до масового селянського повстання в Білорусії.

Друга частина повстанського війська з Лободою і Шаулою пішла на Білу Церкву. Звідти вона мала пересуватись на Київ і потім берегом Дніпра в Білорусію, де й передбачала з'єднатися з Наливайком. Якби цей задум здійснився, то все панство Східної України попало б у «мішок».

Справді, літо 1595 року принесло найбільший успіх повстанцям. Повстання невпинно ширилось по Україні й Білорусії. Шаула взяв Київ і рушив у Білорусію. Незабаром він досяг Пропойська. Селяни звідусіль виганяли панів, проголошували себе козаками і відправляли до повстанського війська людей і продовольство.

Починались повстання і в самій Польщі. А тим часом коронне військо на чолі з гетьманом Станіславом Жолкевським було в Молдавії, де брало участь у боротьбі за трон. Стривожений польський уряд спішно оголосив збір посполитого рушення в усій державі. «Якщо шляхтичі не з'являться до війська, - писав король у своєму універсалі, - з ними станеться те ж саме, що вже спіткало їхню братію на Україні».

Не минуло й кількох місяців, як посполите рушення стояло вже наготові. Повернувся і Жолкевський з Молдавії. Що ж до литовських панів, то вони найняли 15 000 кінне військо і на чолі з воеводою М. Буйвидом кинули його на Могильов.

Настала зима. В Могильові лишилося не більш як 1 500 повстанців. Решта роз'їхалася по домівках. Однак козаки разом з міщанами чинили впертий опір. Всі приступи Буйвида були відбиті, і він мусив відійти від міста. Проте Наливайко вирішив не чекати тут Жолкевського, а вирушити якомога швидше йому назустріч - на Брацлавщину. До цього його спонукало, мабуть, і те, що не було ніяких вістей од Лободи і Шаули. Всередині грудня темної ночі Наливайкові повстанці залишили Могильов і через Бихов пішли на Старокостянтинів. Скориставшись з цього, Буйвид вдерся до міста і вчинив криваву розправу над його мешканцями.

Дорогою Наливайко змінив свій план. У повстанському війську було багато поранених і хворих. Тому він вирішив ухилитися від бою з Жолкевським і рушати на Подніпров'я, щоб з'єднатися з Лободою. Але виконати це було дуже важко: козаки мали перейти страшне взимку Дике Поле. Наливайко був упевнений, що пани не наважаться переслідувати повстанців у цій сніговій пустелі.

Однак повстанці помилилися. Як тільки вони добилися до Синіх Вод, надійшла звістка про наближення Жолкевського. Переправившись через замерзлу річку, Наливайко відрядив військо вперед, а сам з невеликим загоном лишився на правому, високому, березі. Козаки викопали тут шанці і поставили гармати. Замаскувавши їх у заметеному снігом чагарнику, вони зробили ополонки на річці і засипали їх снігом.

Скоро з'явилася кіннота Жолкевського і з ходу кинулась до річки. Затріщав лід, люди і коні почали тонути. Хоч дехто і добився до протилежного берега, однак звідти вдарили з гармат і рушниць. Польські вершники повернули назад. Та ядра і кулі доганяли їх. Скоро весь берег річки вкрився трупами людей і коней. Скрізь валялася зброя, поламани вози, прапори. Козаки виграли бій.

Зазнавши великих втрат, Жолкевський перестав переслідувати повстанців. Все одно, думав він, козаки загинуть у стуленому, малолюдному степу, бо не мають ні продовольства, ані годящого одягу. Заспокоений тими думками, коронний гетьман повернув назад і заходився втихомирювати край.

Путівцями та битими шляхами нищпорили панські загони. В лютому 1596 року поблизу Луцька жовніри Жолкевського натрапили на загін Дем'яна Наливайка, Севериного брата. Вже в перші дні повстання Дем'ян Наливайко згуртував невеликий загін, він нападав на шляхетські маєтки, забирав коней, худобу і все це відправляв до головного повстанського війська. В запеклому бою загін Дем'яна Наливайка був розбитий, а сам отаман попав до рук панів. Ті зараз же одіслали його на розправу Острозькому.

Настала весна 1596 року. Від часу повстання Косинського минуло вже 5 літ. Незліченних страждань зазнав за ці роки український люд. Через безперервні воєнні дії селяни не могли як слід обробляти землю. Багато сіл і містечок було спалено жовнірами й татарами і зовсім запустіло. Злидні і голод примушували людей блукати від села до села, шукаючи порятунку. Але всі ці страждання не послабили духу народу, його прагнення боротися до кінця.

Повернувшись до Бара, Жолкевський скоро мусив визнати, що придушити повстання - нелегка справа, і почав збирати нові сили. Аж тут надійшла зовсім несподівана звістка: Наливайко перейшов Дике Поле і з'явився в Подніпров'ї.

Дійсно, понад два місяці тривав перехід повстанського війська через Дике Поле. Козакам довелося перебороти великі труднощі: війську бракувало продовольства, фуражу, палива. А зима була дуже студена. Степовий вітер пронизував людей до кісток. Руки і ноги дубіли. Холола у жилах кров. І все ж таки навесні 1596 року повстанське військо, хоч і дуже поріділе, підступило до Білої Церкви. Тут уже багато місяців стояв Лобода. Його козаки не один раз поривалися штурмувати кріпость. Але Лобода, з яким Жолкевський вів переговори, не сприяв цьому. Як і дехто з інших старшин, зв'язаних з заможною верхівкою козацтва, Лобода боявся перемоги народу. Ось чому, почувши про наближення Наливайка, він зараз же відійшов з військом від міста і попрямував на північний захід, до Дніпра. Недалеко од Києва Лобода зустрівся з військом Шаули, яке поспішало на з'єднання з Наливайком. Дії Лободи викликали підозру в повстанців. На

раді Лободу усунули з посади, і об'єднане військо на чолі з Шаулою рушило на Білу Церкву.

Тепер військо налічувало близько 4 000 боєздатних повстанців і могло приступити до штурму замка. Але тут же розвідники принесли звістку, що на Білу Церкву йде з великим військом Жолкевський. Це відразу змінило ситуацію. Не можна було стояти на місці і чекати, поки Жолкевський оточить повстанців і притисне їх до замка. Треба було відступити у більш залюднену місцевість і поповнитись там за рахунок нових повстанських загонів. І Наливайко вирушив на Київ.

Але пани пильно стежили за козаками. Діставши відомості про маневр повстанців, Жолкевський зараз же кинувся навперейми. В степу, біля Гострого Каменя, закипів бій. Обидва війська, як живі хвилі, налітали одне на одне. Від оглушливих гарматних пострілів, гучних залпів із самопалів, від несамовитих криків людей та іржання коней тремтіла земля на багато верст довкола. Скрізь, де козакам загрожувала небезпека, можна було бачити могутню постать Наливайка. Бій тривав дотемна. Зазнавши великих втрат, Жолкевський наказав своєму війську відступити і послав по підмогу. Багато полягло і козаків. Шаулі відірвало ядром руку. Поранено було і Наливайка. Вночі, не розводячи вогнів, повстанці відійшли до Києва.

Вони думали переправитись біля Києва на лівий берег Дніпра, а потім іти на Переяслав, де повстання ще не було придушене. Проте дорогою довідались, що на допомогу Жолкевському з Литви йде велике військо на чолі з князем Огінським, а друге військо на чолі з Потоцьким поспішає до Переяслава, щоб перетяти козакам дорогу, коли б вони захотіли перейти до Росії.

Руйнуючи за собою всі переправи, козаки за кілька днів уже були в Переяславі. Тут Наливайко застав кілька тисяч повстанців, які рятувались від ворога. Здебільшого це були старі, жінки і малі діти. Чи можна було за таких умов сподіватися на перемогу над численним і добре озброєним панським військом? На міському майдані скликали раду. Більшість повстанців наполягала на тому, щоб разом з родинами перейти в Росію. На цьому й погодились, і зараз же вирушили в дорогу. Коли Жолкевський, що йшов по п'ятах за козаками, підступив до Переяслава, в місті не було майже нікого.

Минувши Лубни, повстанці переправились через Сулу і підійшли до урочища Солониці. До російського кордону лишалося ще близько 100 кілометрів. Але козаки, обтяжені родинами, неспроможні були швидко рухатись, і Жолкевському вдалось наздогнати їх. Довелося зупинитись і закласти табір. На багнистому березі Сули козаки насипали вали і поставили на них вози, сковані ланцюгами. У валах зробили троє воріт, захистивши їх високими зрубками з гарматами нагорі.

Здавався, що можна було зробити з кількома тисячами повстанців у нашвидку збудованому таборі проти великого ворожого війська, яке мало і численну кінноту, і гармати для облоги, і багато чого іншого? До того ж стояла літня спека. Табір був переповнений людьми, кіньми, худобою. Ніде було поховати навіть мертвих. Не вистачало води.

Але ніщо не могло примусити повстанців завагатися. Вони трималися стійко і відхилили всі пропозиції Жолкевського здатися.

На початку червня Жолкевський почав готуватись до генерального штурму. Козацький табір було оточено з усіх боків. Під його вали підкотили облогові гармати. Вони ревіли цілий день, засипаючи козаків смертоносними ядрами. Жовніри готували драбини, сокири і кайла, копали траншеї для закладання мін.

В ці тяжкі години прихильники Лободи, якого було недавно страчено за зраду, відновили свою підступну діяльність. Вночі 7 червня вони, вдершись до намету пораненого Наливайка, зв'язали його разом із Шаулою та іншими керівниками повстання і поспішили видати Жолкевському, сподіваючись за цей ганебний вчинок здобути панську ласку. Спроба козаків відбити своїх ватажків не мала успіху.

Жолкевський розпочав штурм. На цей раз, втративши керівників, повстанці не

витримали. Ворог вдерся до табору, і почалася страшна різанина. Пани не жаліли ні жінок, ні дітей. Кров струмками текла по засохлій землі...

Покінчивши з табором, пани поділили між собою полонених повстанців та їхнє майно і розїхались по домівках для довершення кривавої розправи. Наливайка разом із шістьма іншими керівниками повстання було відправлено до Варшави. У квітні 1597 року всіх їх прилюдно стратили. Особливо жорстоко пани катували Наливайка. Адже цілих 2 роки тремтіли вони при самій згадці його імені. Сучасники розповідали, що шляхта придумала для Наливайка страшну кару. Глузливо називаючи народного героя «царем Наливаєм», вона посадила його на розпечений залізний престол, а на голову наділа такий же вінець. Інші переказували також, ніби Наливайка спалили в мідному бичу, навмисне для цього зробленому.

Наливайко загинув. Але не загинули в пам'яті народній його славні діла. Образ самовідданого ватажка і тоді, й пізніше запалював поневолений люд на боротьбу за свободу. Про Наливайка в народі складали пісні, легенди. Через два століття, оспівуючи мужніх коліїв, на Україні згадували і їхнього славного попередника Наливайка.

У Варшаві, та на ринку, та суди судили,
Та спалити Наливайка в волі присудили!
Присудили Наливайка та ляхи спалити,
Присудили козаченьки ляхам відомстити...
Зходилися всі козаки, раду положили,
Та на раді на панів тих похід присудили.
Розходились козаченьки із своєї ради,
Вибирали з-під каменів великі клади.
Клади продавали, самопали купували.
Купували самопали, в похід виступали.
А попереду всіх Гонта соколом літає.
На конику вороненькім добре виграває...

Селянсько-козацькі повстання на Україні почалися саме тоді, коли в Західній Європі відбувалися важливі для всього світу зміни. В такій передовій на той час країні, як Нідерланди (Голландія), перемогла буржуазна революція. Феодалів було усунуто від

влади. Селяни звільнилися від кріпацтва.

Захиталась земля під ногами кріпосників і в сусідній із Польщею державі - Німеччині. Там назрівала велика селянська війна. В Англії народ теж готувався до революції.

В західноєвропейському суспільстві загострювалась боротьба між двома силами - передовими, які виступали проти кріпацтва, за прогресивніший на той час буржуазний лад, і реакційними, що обстоювали старі, кріпосницькі порядки. В багатьох країнах розгорнувся протестантський рух, спрямований проти католицької церкви і феодальних відносин.

В цих обставинах Польща, якою правили магнати, виступала на боці реакції. Вона, в союзі з Ватиканом, і в себе дома, і за кордоном підтримувала всіх тих, хто боровся за збереження кріпацтва, проти свободи селян і міщан.

Отже, селянсько-козацькі війни на Україні підривали міць панської Польщі і, разом з тим, усього табору феодально-кріпосницької реакції в Європі, допомагали всім народам, які боролись за краще майбутнє.

Джерело: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На суші і на морі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Переведення в електронний вигляд: Бутенко О.П.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)